

УДК 347.191

ПОНЯТТЯ ТА ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПЕРЕВАЖНИХ ПРАВ

Досліджуються поняття та окремі аспекти визначення юридичної природи переважних прав у цивільному праві. Обґрунтовано висновки про те, що переважні права у різних видах цивільних відносин є недосконалими правами, що належать до аномалій у цивільному праві, а в деяких випадках можуть кваліфікуватися як секундарні права. Сформульовано пропозиції щодо легального закріплення в ЦК України можливості існування переважних прав у випадках, передбачених договором або актами цивільного законодавства.

Ключові слова: переважні права, недосконалі права, аномалії в цивільному праві, секундарні права.

Переважне право — явище, яке давно відоме вітчизняному законодавству, і яке бере свій початок ще з часів римського права. Однак лише з прийняттям Цивільного кодексу України (далі — ЦК України), Сімейного кодексу України, Земельного кодексу України та інших законів, що склали нормативно-правову основу регулювання суспільних відносин в умовах функціонування ринкової економіки та побудови правової держави, ця юридична категорія (“преважне право”) набула настільки широкого застосування в законодавстві, що стала предметом наукових досліджень цивілістів у різних країнах пострадянського простору.

Проводилися такі дослідження і в українській цивілістичній науці. Так, переважним правам присвятив свою дисертацію В. І. Крат [1], є чимало окремих досліджень, присвячених переважним правам при купівлі-продажу частки у праві спільної часткової власності та акцій у приватному акціонерному товаристві, переважному праву на укладення договору найму (оренди) тощо.

Однією з центральних проблем інституту переважних прав у цивільному праві є питання визначення їхньої юридичної (правової) природи. Незважаючи на наявність окремих спеціальних досліджень [2; 3; 4; 5], цю проблему можна віднести до недостатньо розроблених у науці цивільного права.

Водночас слід зазначити, що категорію “преважне право” не можна визначати як категорію лише цивільного права, оскільки в інших галузях права (і відповідно законодавства) ця категорія зустрічається досить часто.

Так, в ст. 29 Закону України від 28 лютого 1995 р. “Про інформаційні агентства” [6] йдеться про переважні права інформаційних агентств на використання засобів комунікації; в ст.ст. 42, 43 Закону України від 10 лютого 1998 р. “Про професійно-технічну освіту” [7] — про переважне право інвалідів та дітей-сиріт на зарахування до професійно-технічних закладів; в ст. 60 Закону України від 21 травня 1997 р. “Про місцеве самоврядування в Україні” [8] — про право сільських, селищних, міських, районних (в місті) рад на переважне придбання у комунальну власність деяких об’єктів; ст. 10 Закону України від 24 грудня 1993 р. “Про Національний архівний фонд та архівні установи” [9] — про переважне право держави на купівлю документа Національного архівного фонду за ціною, оголошеною

для продажу тощо (загалом лише законів, в яких йдеться про переважні права у різних видах суспільних відносин, налічується близько 30). Таким чином, застосування в українському законодавстві категорії “переважне право” не можна вважати винятковим явищем, хоч самі по собі переважні права, як буде показано нижче, є до певної міри винятковими правами.

Предметом дослідження у цій статті є переважні права у цивільному праві, а саме їх поняття, ознаки і види. Результати дослідження слугуватимуть відправним пунктом для досягнення *мети* дослідження, якою є уточнення юридичної (правової) природи переважних прав у цивільному праві.

У сучасних тлумачних словниках української мови термін “перевага” розуміється як: 1) якість, властивість, що вигідно відрізняє кого-небудь від когось; 2) виняткове, особливе право на що-небудь, привілей [10, с. 462]. У свою чергу, привілей [лат. *privilegium* < *privus* — особливий + *lex* — закон] — це перевага, шльга, право, надане законом окремим особам, групам людей або певному станові, класові чи класам [11, с. 716].

Як зазначав В. П. Грибанов, під переважними правами в цивільному праві розуміють такі випадки, коли за всіх рівних умов перевага надається законом певному колу осіб, що володіють якими-небудь особливими ознаками [12, с. 295]. З такою дефініцією в тій частині, яка характеризує переважні права як випадки, погодитися не можна. У нашому розумінні, переважне право — це, передусім, право (правомочність), яке забезпечує першочерговість перед іншими особами на вчинення певної юридичної дії (наприклад, укладення договору).

У науковій цивілістичній літературі висловлюються різні погляди на поняття переважних прав. Так, Л. Ю. Леонова під переважними правами пропонує розуміти права, які надаються управненій особі тільки у прямо передбачених випадках, зміст, порядок здійснення та захист яких визначається виключно законом, а не волею сторін [13, с. 10].

Децю іншу думку висловлює С. Є. Нікольський, який під переважними правами розуміє права на захист майнових інтересів учасників цивільних правовідносин, прямо передбачених чинним законодавством [14, с. 914–915].

Виходячи з етимологічного значення терміна “переважне право”, зазначене право у цивільних правовідносинах можна визначити як особливе, виняткове право, що надається певним учасникам зазначених правовідносин.

Переважне право є особливим правом, оскільки не може належати ні до речових ні до зобов’язальних прав. Це дає підставу відносити переважне право до юридично недосконалих прав.

Винятковим переважне право слід визнати тому, що воно є винятком із встановленого ст. 1 ЦК України принципу юридичної рівності учасників цивільних відносин. Переважне право є винятковим (виключним) правом у будь-яких відносинах, які воно супроводжує. Його (права) носії (суб’єкти цивільних правовідносин) не можуть передавати своє переважне право на вчинення певної юридичної дії іншим особам, оскільки воно є невідчужуваним. Наприклад, у ч. 5 ст. 362 ЦК України встановлено заборону співвласнику у праві спільної часткової власності передавати своє переважне право купівлі частки, яке встановлене в силу закону. У ч. 6 ст. 7 Закону України “Про акціонерні товариства” встановлено заборону акціонерам приватного акціонерного товариства поступатися переважним правом іншим особам. Більше того, переважне право не може бути предметом будь-яких правочинів.

Певний практичний і теоретичний (з огляду на дискусійний характер) інтерес викликає питання, чи можуть переважні права бути встановлені за домовленістю сторін [15, с. 42–51]? Зокрема чи допускається, що сторони договору самостійно встановлюють як умову договору, наприклад, переважне право на відчуження речі, на укладення договору, його пролонгацію? Відповідаючи на це питання, необхідно підкреслити, що однозначної думки серед науковців немає. На думку одних,

переважні права можуть встановлюватися лише законом. З погляду інших, такі права можуть встановлюватися і договором. При цьому слід відмітити, що будь-яка серйозна полеміка і аргументація позицій з цього питання відсутня.

Так, на підтримку першої з наведених точок зору виступає представник російської цивілістики Д. Є. Потяркін, вважаючи, що “будь-яке переважне право визначає межі вільного укладення договору. Такі обмеження ... можуть бути запроваджені лише Федеральним законом” [16, с. 54–55].

Водночас К. Скловський та М. Смирнова, досліджуючи переважне право купівлі, дійшли висновку, що переважне право може встановлюватися договорами, які укладають між собою суб'єкти цивільних правовідносин. Так, автори зазначають, що укладення як попереднього договору, так і договору про надання переважного права під *потестативною умовою*¹, без сумніву, приведе до труднощів, пов'язаних із захистом такої переваги [17, с. 95].

Ми поділяємо думку тих вчених, хто вважає, що підставою встановлення переважних прав може бути договір. Наша позиція при цьому ґрунтується на положеннях ст. 6 ЦК України, зокрема на нормі ч. 2 цієї статті, згідно з якою сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами. Виходячи з цього, сторони, реалізуючи принцип свободи договору (ст. 3 ЦК України), можуть в укладеному ним договорі закріпити переважне право на вчинення певної дії.

Зрозуміло, що встановлюючи в договорі переважне право одного учасника цивільних відносин (як правило, сторони договору) перед іншими (як правило, третіми особами), сторони тим самим визначають межі здійснення особою цивільних прав. Проте встановлення таких меж цілком узгоджується з положеннями ч. 1 ст. 13 ЦК України, згідно з якою цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй *договором* [курсив наш. — В. Б.] або актами цивільного законодавства.

Так само у межах, встановлених договором або актом цивільного законодавства, виконуються цивільні обов'язки (ч. 1 ст. 14 ЦК України). Це положення закону, на нашу думку, повинно враховуватися при визначенні механізму реалізації (здійснення) переважного права.

Проте переважне право може бути передбачене сторонами в договорі не в усіх випадках: не щодо всіх видів переважних прав, не щодо всіх видів об'єктів цивільних прав, не щодо всіх суб'єктів цивільних правовідносин.

Як встановлено абз. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України, сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їхнього змісту або із суті відносин між сторонами. Наприклад, не допускається встановлення договором переважного права купівлі щодо музейних предметів та музейних колекцій, у випадках ліквідації музеїв приватної форми власності, оскільки в такому випадку переважне право на придбання музейних зібрань за інших рівних умов має держава (ч. 2 ст. 10 Закону України “Про музеї та музейну справу” [18]). Аналогію можна провести і з переважним правом на виховання дітей, яке знову таки, виключно в силу закону може належати лише батькам дитини (ч. 1 ст. 151 Сімейного кодексу України).

Таким чином, вирішуючи питання щодо встановлення в договорі переважного права на вчинення тих або інших юридично значимих дій, сторони повинні враховувати наявність чи відсутність обмежень дії принципу договірної свободи для конкретного випадку.

Крім того, очевидно, слід враховувати особливо при обранні способу захисту порушеного права, що так звані “договірні” переважні права мають децю іншу правову природу, ніж переважні права, встановлені законодавством.

¹ Умова, яка залежить від волі тієї чи іншої сторони договору.

Таким чином, проведене дослідження поняття переважних прав дає підстави визначити **переважне право у цивільному праві України як встановлене законом або договором суб'єктивне право учасника цивільних відносин на переважне перед іншими особами вчинення дій (правочинів), спрямованих на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.**

Наведені особливості і винятковість переважних прав, втім, не розкривають їхньої юридичної природи, щодо якої в цивілістичній літературі висловлено чимало різних, часом діаметрально протилежних думок. Не вдаючись до їхньої детальної характеристики², зазначимо, що жодна з них, на наш погляд, не розкриває повною мірою юридичної природи (суті, характеру) переважних прав, навіть зважаючи на те, що, як зазначав О. О. Красавчиков, шляхи аналізу юридичної природи можуть бути різними залежно від предмета, що аналізується, і тих завдань, тих результатів, що їх очікує отримати дослідник у процесі аналізу [19, с. 230–231].

У сучасних наукових працях, які тією або іншою мірою стосуються переважних прав, існує кілька поглядів на їхню юридичну природу.

Так, одна група авторів (В. П. Грибанов, В. А. Белов та ін. [12, с. 295; 20, с. 130]) відносить переважне право до суб'єктивного цивільного права. При цьому, якщо одна частина вчених відстоює речовий характер переважного права (Л. Ю. Леонова [21, с. 19]), то друга (Ж. Скловський, М. Смирнова, В. А. Белов [17, с. 95–96; 22, с. 51–52]) — говорить про зобов'язальний характер переважного права (І. Я. Бабецька пише, що переважні права “відповідають ознакам зобов'язальних прав” [5, с. 40–41]), а третя — характеризує переважне право як одночасно і речове, і зобов'язальне (Л. Чантурія [23, с. 35]).

Друга група авторів заперечує проти визнання переважного права суб'єктивним цивільним правом і кваліфікує його як секундарне право (С. Косінов, М. Мороз [24, с. 99]).

Не погоджуючись з такими характеристиками переважного права, В. І. Крат вважає, що за юридичною природою переважне право є організаційним правом, завдяки якому створюється передумова для набуття його носієм майнових та/або немайнових суб'єктивних цивільних прав. Тому його реалізація відбувається у правовідносинах, які за своєю природою характеризуються автором як організаційні. Переважне право є відносним та вторинним щодо тих суб'єктивних прав, які обумовлюють його виникнення [1, с. 55].

Близькою до такого визначення юридичної природи переважного права є думка Л. В. Кузнецової, яка, характеризуючи “переважність”, відносить її не до змісту права, а до його здійснення, обґрунтовуючи свою позицію тим, що “переважність” — це не якість самого права, а одна із особливостей його здійснення, яка дається взнаки лише на етапі реалізації суб'єктом свого права [2, с. 32].

Завершуючи розгляд питання щодо правової природи переважних прав, зауважимо, що зазначені права цілком логічно кваліфікувати як **юридично недосконалі права**, не обмежуючи їх, втім, лише правами переважної купівлі майна, часток і акцій, як це робить Н. І. Майданик [25, с. 848–861].

Перебуваючи у певній суперечності з проголошеним ст. 1 ЦК України принципом юридичної рівності учасників цивільних відносин, **переважні права**, таким чином, **належать до аномалій у цивільному праві.**

Якщо переважному праву одного учасника цивільних відносин не протистоїть обов'язок іншого учасника (учасників) цих же відносин, є всі підстави **відносити такі переважні права до секундарних прав.**

Оскільки наявність у певних учасників цивільних правовідносин переважних прав перед іншими учасниками зазначених правовідносин не узгоджується із закріпленим в ч. 1 ст. 1 ЦК України положенням щодо юридичної рівності учасників цивільних відносин, на що вказується багатьма дослідниками, але такі переважні

² Огляд позицій вчених з цього питання див. [1, с. 38–52].

права, незважаючи на відсутність в ЦК України спеціальної норми, яка у загальних рисах визначала б можливість існування і зміст переважного права учасників цивільних відносин, існують (причому їх перелік з часом розширюється) і повинні існувати надалі, вважаємо за доцільне закріпити можливість існування переважних прав в ЦК України як загальну норму. З цією метою пропонуємо доповнити ЦК України ст. 12¹ такого змісту:

“Стаття 12¹. Переважні права

1. У випадках, встановлених договором або актами цивільного законодавства, особа може мати переважне перед іншими учасниками цивільних відносин право на вчинення дій (правочинів), спрямованих на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов’язків.

2. Захист переважних прав здійснюється відповідно до цього Кодексу, інших законів або договору”.

Поділяючи думку тих вчених, які вважають, що підставою встановлення переважних прав може бути договір, ми виходимо з положень ст. 6 ЦК України, зокрема з норми ч. 2 цієї статті, згідно з якою сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами. Виходячи з цього, сторони, реалізуючи принцип свободи договору (ст. 3 ЦК України), можуть в укладеному ним договорі закріпити переважне право на вчинення певної дії.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати певні висновки щодо поняття та правової природи переважних прав.

1. *Переважне право у цивільному праві України — це встановлене законом або договором суб’єктивне право учасника цивільних відносин на переважне перед іншими особами вчинення дій (правочинів), спрямованих на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов’язків.*

2. *Правова природа переважних прав характеризується тим, що:*

— *зазначені права можуть бути кваліфіковані як юридично недосконалі права, перелік яких не обмежується лише правами переважної купівлі майна, часток і акцій, а включає в себе також інші види переважних прав у речових, зобов’язальних, корпоративних, сімейних та спадкових відносинах;*

— *перебуваючи у певній суперечності з проголошеним ст. 1 ЦК України принципом юридичної рівності учасників цивільних відносин, переважні права, таким чином, належать до аномалій у цивільному праві;*

— *у разі, якщо переважному праву одного учасника цивільних відносин не протистойть обов’язок іншого учасника (учасників) цих же відносин, таке переважне право належить до секундарних прав.*

Особливість і винятковість переважних прав потребує подальших досліджень механізму їх реалізації в окремих видах цивільних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Крат, В. І. Переважні права: цивільно-правовий аспект [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Крат Василь Іванович. — Х., 2007. — 218 арк.
2. Кузнецова, Л. В. Преимущественные права в гражданском праве России [Текст] : [монограф.] / Л. В. Кузнецова. — М. : Ось-89, 2007. — 336 с.
3. Кузнецова, Л. В. Преимущественное право: понятие и правовая природа [Электронный ресурс] / Л. В. Кузнецова // Юридический портал LawMix. — URL : <http://www.lawmix.ru/comm/2398>.
4. Никольский, С. Е. Правовая природа преимущественных прав в гражданском праве [Текст] / С. Е. Никольский // Юрист. — 2004. — № 4. — С. 19–22.
5. Бабецька, І. Я. Правова природа переважних прав [Електронний ресурс] / І. Я. Бабецька // Форум права. — 2011. — № 1. — С. 37–41. — URL : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11bijppp.pdf>.
6. Про інформаційні агентства : Закон України від 28.02.1995 р. № 74/95-ВР // ВВР. — 1995. — № 13. — Ст. 83.

7. Про професійно-технічну освіту : Закон України від 10.02.1998 р. № 103/98-ВР // ВВР. — 1998. — № 32. — Ст. 215.
8. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // ВВР. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
9. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24.12.1993 р. № 3814-ХП // ВВР. — 1994. — № 15. — Ст. 86.
10. Великий тлумачний словник української мови [Текст] / упоряд. Т. В. Ковальова. — Х. : Фоліо, 2005. — 767 с.
11. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 тис. слів [Текст] / за заг. ред. В. В. Дубічинського. — Х. : ШКОЛА, 2006. — 1008 с.
12. Грибанов, В. П. Ответственность за нарушение гражданских прав и обязанностей [Текст] // Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. — М. : Статут, 2000. — 411 с.
13. Леонова, Л. Ю. Преимущественные права в гражданском праве [Текст] : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Леонова Людмила Юрьевна — М., 2005. — 194 л.
14. Никольский, С. Е. Правовая природа преимущественных прав в гражданском праве [Текст] / С. Е. Никольский // Научные труды Российской академии юридических наук. Вып. 4. [в 3 т.]. — М. : Юрист, 2004. — Том 1. — С. 914–915.
15. Кубарь, И. И. Договорные преимущественные права в гражданском праве России [Текст] / И. И. Кубарь // Журнал российского права. — 2007. — № 10. — С. 42–51.
16. Потяркин, Д. Е. Виды преимущественного права [Текст] / Д. Е. Потяркин // Право и государство: теория и практика. — 2006. — № 3. — С. 54–55.
17. Скловский, К. Институт преимущественной покупки в российском и зарубежном праве [Текст] / К. Скловский, М. Смирнова // Хозяйство и право. — 2003. — № 10. — С. 88–98.
18. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29.06.1995 р. № 249/95-ВР [Текст] / ВВР. — 1995. — № 25. — Ст. 191.
19. Красавчиков, О. А. Категории науки гражданского права [Текст] // Избранные труды : [в 2 т.] / О. А. Красавчиков. — М. : Статут, 2005. — Т. 2. — 494 с.
20. Белов, В. А. Хозяйственные общества [Текст] / В. А. Белов, Е. В. Пестерева. — М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. — 287 с.
21. Леонова, Л. Ю. Преимущественное право покупки: история возникновения, осуществления и защита [Текст] / Л. Ю. Леонова // Законодательство. — 2002. — № 9. — С. 18–19.
22. Белов, В. А. Основы учения о преимущественных правах [Текст] / В. А. Белов // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. — 2001. — № 6. — С. 51–52.
23. Чантурия, Л. Собственность на недвижимые вещи. На примере немецкого права. Диссертационный вестник [Текст] / Л. Чантурия. — Тбилиси, 1994. — 40 с.
24. Косінов, С. Секундарні права в орендних відносинах [Текст] / С. Косінов, М. Мороз // Вісник Академії правових наук України. — 2004. — № 2. — С. 98–104.
25. Аномалії в цивільному праві України : навч.-практ. посіб. [Текст] / відп. ред. Р. А. Майданик. — К. : Юстиніан, 2007. — 912 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 3 від 19 жовтня 2011 року)*

Надійшла до редакції 06.11.2011

Боднар В. В. Понятие и юридическая природа преимущественных прав

Исследуются понятие и отдельные аспекты определения юридической природы преимущественных прав в гражданском праве. Обоснованы выводы о том, что преимущественные права в различных видах гражданских отношений являются несовершенными правами, относящимися к аномалиям в гражданском праве, а в некоторых случаях могут квалифицироваться как секундарные права. Сформулированы предложения о легальном закреплении в ГК Украины возможности существования преимущественных прав в случаях, предусмотренных договором или актами гражданского законодательства.

Ключевые слова: *преимущественные права, несовершенные права, аномалии в гражданском праве, секундарные права.*

Bodnar, V. V. The Concept and the Legal Nature of Pre-Emptive Rights

This article investigates the concept and definition of certain aspects of the legal nature of pre-emptive rights in civil law. Substantiated the findings that pre-emptive rights in the different types of civil relations are imperfect rights pertaining to anomalies in the civil law, and in some cases, may qualify as secondary rights. Suggestions for securing a legitimate Civil Code of Ukraine in the possible existence of pre-emptive rights in the cases stipulated by the contract or acts of civil law.

Key words: *pre-emptive rights; imperfect rights; anomalies in the civil law; secondary rights.*

